

הול גרייש

"אחת היא, יונתי תמתי--אחת היא לאמה, ברה היא לילדתה; ראוה בנות ונאשרוה, מלכות ופילגשים ונהללוה" שיר השירים פרק ו' פסוק 9

בשעה שהבריתה (בישראל) ו- זבד הבת (אצל הספרדים) חזרו לאופנה, ראיתי לנכון לידיע את כל מי שמתעניין במסורת אשכנז על טכס ההולה קרייש שפחות ופחות מבוצע (אם לא נשכח כליל). מדובר בטכס אופייני ליהדות אשכנז.

מטרת החיבור הזה היא לנסות להבין את פשר הטכס, מעבר לאופיו הפולקלורי.

טכסים רשמיים שבמהלכם נותנים שם ליילוד ממן נקבה לא היה קיים בתקופה העתיקה, מסיבות סוציולוגיות (בין השאר הפטריארכט) או כלכליות.

במהלך ימי הביניים הופיע בקהילות אשכנז טכס בו ניתנה שם לבת. טכס זה הידוע בשם "הולה קרייש" התנהל בשבת הרביעית שלאחר שנולדה הילדה (היציאה הראשונה של האם מהבית), לאחרת תפילת שבת בבוקר, בבית הורי הילודה.

נתייחס בזה אחר זה (1 – למשמעות השם; 2) הפולקלור בשירות ההלכה; 3) לטכס עצמו.

משמעות השם

המשמעות, או נכון יותר, הפרוש של השם "הולה קרייש", נתון לויכוח בין החוקרים ההיסטוריונים.

ההסברים המיסטיים

לגבי חוקרים אחדים, משמעות המילה היא "לבכות הוללה", היינו לעשות רעש בכדי לגרש את השדים מהתינוקת. פרוש זה נראה לי רחוק מהמנטליות של היהודים האשכנזים, אף על פי שהסבר זה מופיע במחזור ויטרי (שמחה בן שמואל מויטרי, תלמידו של ראשי).

לדידם של חוקרים אחרים, המושג הולה-קרייש מתייחס לאלה הגרמנית הולה, מכשפה הידועה בשם זה המנענת את העריסות (ראה אחד הסיפורים של האחים גרים, על בסיס המעשייה הגרמנית). שוב, אנחנו בהקשר של הגנה על הילודה כנגד השדים – מה שאינו תואם את הרוח האשכנזית, על אף שזו גם דעתו של יצחק מוינה, בעל "האור זרוע".

על פי של מר JILL HAMMER במאמרו : Holle's cry: unearthing a Birth Goddess in a German Jewish Naming Ceremony כוונה של האור זרוע הינה הגנת התינוק מהשידה LILITH שהינה שד המזיק לתינוקות יהודיים (ראה להלן).

ההסברים הבלשניים

סבירים יותר מההסברים המיסטיים הם ההסברים המקשרים בין השם "הולהקרייש" למושגים חול ו"קריישן" שפרושו בגרמנית לצעוק. עבור דוגלי גירסה זו, מדובר בקריאת השם הלוועזי של התינוקת, שכן אצל יהודי אשכנז נהגו לתת לילוד שם עברי (לרוב ע"ש בן-משפחה שנפטר) בו השתמשו למשל לעלייה לתורה, ושם חול לשימוש בחיי היום-יום. כך סובר מהר"מ מינץ (רבי משה בן יצחק הלוי מינץ, גרמניה, מאה 15).

הסבר אחר שהציע אבינו הרב מקס ורשבסקי זצ"ל, הוא שמקורו של השם בצרפתית (HAUT LA CRECHE) (הרמת העריסה), הסבר זה הוא ההגיוני ביותר, מכיוון שהטכס החל בתקופת בעלי התוספות, פרשני התלמוד מתלמידי רש"י שהיו ידועים בשם "חכמי צרפת".

התפחותו של טכס ה"הולה קרייש" אצל רבני אשכנז

הפולקלור בשרות ההלכה

ע"פ מסורת אשכנז, טכס זה החל במאה ה-5, אך אין שום מקורות המאשרים זאת.

המקור העתיק ביותר המזכיר "טכס" הנערך לאחר הלידה הוא מחזור ויטרי של רבי שמחה בן שמואל:

"שמעתי מאת אבי מורי שבזמן מתאים, זמן קצר לאחר הברית, מתכנסים עשרה אנשים (מניין). הנוכחים מניחים את התורה על הילוד הלבוש כמו ביום המילה, ומברכים את הברכות של ספר בראשית (ברכת יצחק ליעקב), ואז שמים נוצה ודיו בידו, ומאחלים לו להיות סופר משכיל בתורה."

בעל "ספר חסידים" (המיוחס לרבי יהודה החסיד, גרמניה סוף המאה ה-12) גורס דברים דומים לבן זמנו, רבי שמחה.

בטרם נמשיך, ראוי להעיר מספר הערות על מה שכתב במחזור ויטרי:

1. רבי שמחה מייחס הטקס לדורות שקדמו לו (דבר המחזיק את עמדת חכמי אשכנז שמורשתם מקורה בארץ ישראל לפני החורבן של הבית השני ראה מאמרו של הרב בנימין נשלמה המבורגר "מנהג אשכנז" בירחון מעין המצטט את הרא"ש – רבי אשר בן יחיאל גרמניה /ספרד המאה ה-13).

2. רבי שמחה מתייחס לטכס לבנים בלבד (התייחסותו לברית מילה) ולא לבנות, למרות שמרבית החוקרים סבורים שבתקופת רבי שמחה הטכס היה לבני שני המינים);

3. רבי שמחה מדבר על "זמן מתאים" לטכס;

4. חוקרים הטוענים שהטכס בתקופת רבי שמחה קשור למנהג נוצרי שאין לו שום קשר עם נתינת שם לילוד, ותכליתו להגן עליו מפני רוחות רעות. מעניין לציין שבמסורת היהודית קיימת דמות דומה לגברת הולה, והיא לילית (עי' ספר ישעיהו 34/14). עיין גם Baumgarten, Mother and Children, Jewish family in medieval Europe. Practicing piety in medieval Ashkenaz, Princeton University Press.

5 . לא שמעו עדיין על השם הולהקרייש.

ע"פ היעב"ץ (רבי יעקב אמדן, מאה 18) הטכס שהיה במקורו לבני שני המינים, נותר רק לבנות, כי לבנים היה טכס בו מכריזים על השם (בברית המילה; פדיון הבן) וכן טכס המפה, בעוד לבנות לא היה שום טכס. לדידו, מדובר במעין "פיצוי" לבנות (סברה של נורברט שטראוס).

המושג "הולה קרייש" מופיע לראשונה (במובן המקובל היום) בתחילת המאה ה-15 בשו"ת של רבי משה בן יצחק מינץ (הידוע כמהר"מ מינץ), בן זמנו של המהרי"ל הידוע, אביו של מנהגי עמק הריין, אשר באופן מפתיע איני מתייחס כלל לטכס, בעוד הוא מתייחס לטכס המפה (ווימפל). ראוי לעיין גם ברבי ישראל שלום שרקה ויחיאל עוזר שמזכירים את ההולה קרייש.

ע"פ הטקסט הזה, המהר"מ מינץ אמר היה לכתוב גט, וכידוע גט אינו תקף אם השמות של המתגרשים אינם מדויקים. כדי לפתור בעיה של שמות בגט שהיה עליו לנסח, מהר"מ מינץ מזכיר "טכס עליו דיבר אביו, ושמו "הולהקרייש" (שפירושו לצעוק את השם הלא יהודי של הנוול), ובו ניתן שם גרמני לבת (ראה ספר נחלת שבעה, שטרות 45).

ע"פ מהר"מ מינץ קיים אם כן טכס בשם הולהקרייש, בו צועקים את שם-החול של הבת (ולא של הבן, כפי שסבר רבי שמחה). יש אם כן טעם לחשוב שלטכס היה היבט משפטי/רבני בנוסף לאופיו הפולקלורי.

הטכס המסורתי

על-פי המסורת, נערך הטכס, בבית האם, בשבת הרביעית שלאחר הלידה (שנהוג לקרא "שבת היציאה הראשונה") לאחר התפילה. התינוקת לבוש בגדי חג ושוכב באריסה שקושטה לרגל האירוע.

באריסה, תחת ראשה של התינוקת, מונח ספר ויקרא ואומרים "למד ושמור מה שכתוב בספר, עשה מה שכתוב, כפי שנאמר בספר יהושע (1/8) "לא ימוש ספר התורה הזה מפידך, והגית בו יומם ולילה, לשען תשמור לעשות, ככל הכתוב בו: כי-אז תצליח את דרכיך, ואז תשכיל." ואחר כך מספר ישעיהו: "ודברי אשר שמתני בפידך לא ימושו מפידך ומפי זרעך ומפי זרעך, אמר ה', מעתה ועד עולם."

באשר להמשך הטכס, אנו מתמודדים עם שתי אסכולות, המוטות את שתי הגישות כלפי הטכס. לדידם של אלה הרואים בו טכס של גירוש שדים בכלל וליליט בפרט, כמו למשל מחזור

ויטרי, יש לברך את התינוקות בברכות שונות שעל פי התורה אלוהים בירך את עם ישראל. לדידם של ה"רציונליסטים" (כמו למשל בסידור רדלהיים, הטכס מבוסס על טקסטים המדגישים את חשיבות הלימוד.

הטכס ע"פ מחזור ויטרי לפי הסדר

ויתן לך ה' אלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש. ועבדוך עמים וישתחוו לך לאמים הנה גביר לאחיד וישתחוו לך בני אמה ארץך ארור ומברכהך ברוך (בראשית כ"ז 28-29);

ואל שדי יברך אתך ויפרד וירפך והיית לקהל עמים. ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריד אשר נתן אלהים לאברהם (בראשית כ"ח 3-4).

ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה (דברים כ"ח 3).

ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך (דברים כ"ח 6).

ברוך טנאך ומשארתך (דברים כ"ח 5).

ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך שגר אלפיך ועשתרות צאנך (דברים כ"ח 4).

השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברוך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש (דברים כ"ו 15).

פתח אדני י לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך והלוי גוים רבים ואתה לא תלנה (דברים כ"ח 12).

ואהבך וברכך והרבך וברך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך ותירושך ויצהרך שגר אלפיך ועשתרות צאנך על האדמה אשר נשבע לאבותיך לתת לך. ברוך תהיה מפל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ובהמתך. והסיר אדני י ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישמם בך ונתנם בכל שנאיך (דברים ז' 13-15)

הטכס ע"פ מסורת עמק הריין על פי הסדר

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א' 1).

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב' 1).

המלאך הגאל אתי מפל רע וברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק ויזגו לרב בקרב הארץ (בראשית מ"ח 16).

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו (שמות א' 1).

ויקרא אל משה וידבר אדני י אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א' 1).

וידבר אדני י אל משה במדבר סיני מאהל מועד באחד לחד ש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר (במדבר א' 1).

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן ונחצרת וזי זהב (דברים א' 1).

וזאת הברכה אשר ברכך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דברים ל"ג 1).

ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים ל"ד 12).

לאחר שהרב קרא את הקטעים הנ"ל, מתכנסות הבנות סביב העריסה, והאמא שואלת שלוש פעמים את הילדים (בגרמנית) "הולקרייש! איך תיקרא התינוקות?" והבנות צועקות את שם התינוקות תוך הרמת העריסה, שלוש פעמים.

מסיימים את הטכס בברכת הילדים (בראשית 48/16): " המלאך הגואל אותי מכל רע, יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק, וידגו לרב בקרב הארץ."

וכמובן, הטכס מסתיים בחלוקת ממתקים לילדים, ובסעודה חגיגית למבוגרים.

ביבליוגרפיה

- Jill Hammer: Holle's Cry: Unearthing a birth goddess in a German Jewish Naming Ceremony Indiana University press.
- Norbert Strauss Hollekreisch ceremony
- Elisheva Baumgarten Mother and Children Jewish family in medieval Europe Princeton University press.
Practicing piety in medieval Ashkenaz.
- Joseph Guttman The Jewish life cycle.
- Marcus Ivan The Jewish life cycle rites of passage from biblical to modern times.
- Kaufmann Kohler the Jewish encyclopedia HolleKreish
- Max Warschawski Holkreisch, site du judaïsme alsacien

מחזור ויטרי מאת הרב שמחה בן שמואל

רבי יעקב אמדן שו"ת היעב"ץ

שו"ת מהר"מ מינץ סימן י"ט

ספר נחלת שבעה שטרות סימן מ"ה

כתב עת צפונות תש"ן מ"א

רעיונות לטכס שמחת בת ה"חול קרייש" המסורתי

שורשי מנהג אשכנזי כרך 1

